

Poznámky k dějinám právních ideologií v SSSR

К истории правовой идеологии в СССР

Bemerkungen zur Geschichte der juristischen Ideologien
in der UdSSR

JOSEF MEČL

Reálný vývoj sovětské společnosti, jejího státu a práva představuje mimořádně komplikovanou historickou skutečnost; nicméně historický obraz paralelně se vytvářející sféry politických, právních a ekonomických názorů, jako myšlenkového zobecnění společenského života, byl zejména v minulosti podáván jako bezbarvý sled uzavřeného a nezměnitelného vědění. Dogmatická histografie přistoupila ke zkoumání tohoto procesu s praktickým a teoretickým úsilím zařadit do připravených schémat každý společenský jev, myšlenku nebo člověka. Teoretické koncepce zakladatelů sovětské právní vědy (Pašukanise, Stučky aj.) byly tradovány jako komplex chyb a škůdcovské činnosti, kterými „skupina zrádců v čele s Pašukanisem ... soustavně ničila marxistickou právní vědu“.¹⁾ Postupně byl jejich vědecký přínos ateoretickými prostředky zcela eliminován. Zpětným dosazením oficiální názorové linie se vytvořilo pevné schéma společenského myšlení, ve kterém neexistoval prostor pro omyly nebo hledání pravdy. Neoficiální názory mohly pouze oscilovat v přípustných mezích. Tak byla též vytvářena ahistorická, falešná představa vývoje sovětského právního myšlení, která popřela období bouřlivé a plodné tvůrčí práce, bohaté na originální koncepce, vědecké poznatky i chyby. Názorový směr, který převládl v sovětské vědě o státu a právu zhruba ve třicátých letech a stal se pro tuto oblast univerzálním věděním, byl též východiskem i zorným úhlem právněhistorického zkoumání.

V posledních letech se v SSSR objevila řada prací, které se snaží odstranit deformované pojetí vývoje sovětské právní vědy a navázat na násilně přerušené souvislosti. Většina autorů se převážně zabývá dílčí problematikou tohoto období a v podstatě nepřekračuje rámec rehabilitace jednotlivých představitelů sovětské právní teorie, jejichž postavení ve

¹⁾ A. J. Vyšinskij, Otázky teorie státu a práva, Praha 1951, str. 32.

vědeckém světě a životní osudy byly většinou tragickým způsobem zmařeny. Socialistická právní věda dosud nevyrovnala dluh, který převzala z minulých let, a historie socialistického státu a práva zatím postrádá kritické, komplexní zhodnocení vzniku a vývoje sovětského právního myšlení. Pod vlivem kritiky dogmatismu v právní vědě a voluntarismu v právní praxi se její pozornost převážně soustředila na kritiku chyb a deformací způsobených tzv. kultem osobnosti v oblasti práva, pro které se stalo synonymem jméno A. Vyšinského. Poněkud pozapomněla na období skutečného zrodu sovětské vědy o státu a právu. Studium dějin právních ideologií v SSSR umožňuje hlubší pochopení složité dynamiky vývoje společenských vztahů, které formovaly sovětský stát, a odhaluje specifické podmínky, za kterých se vytvářela sovětská právní věda.

I.

Systém ruského dorevolučního práva, v podobě, ve které byl zastižen Říjnovou revolucí, se podstatně lišil od ostatních evropských právních systémů. Z hlediska formy je právo carského Ruska charakteristické nízkým stupněm abstrakce právních institutů a elementární technikou. Ruské právo postrádalo propracovaný systém a oplývalo protikladností právní úpravy.²⁾ Ruské právo nedosáhlo takového stupně univerzálnosti jako právo vyspělých buržoazních států, jeho konzervativní a reakční obsah, relativně široká nutnost aplikace předpisů církevního práva a pozůstatky feudálního partikularismu, to vše vytvářelo charakter jednoho z nejzaostalejších právních systémů v Evropě. Ruské právo se stávalo brzdou rozvoje společenských vztahů; zavádění mimořádných forem soudního řízení, které zesílilo zejména v prvních letech dvacátého století, nebezpečně ohrožovalo základní občanská práva buržoazní společnosti. Ruské právo nabývalo tak charakteru otevřeně represivního nástroje státní moci. V podstatě autokratická legislativa se nesnažila zakrýt jeho úzce třídní charakter.

Krátké období existence Prozatímní vlády na tomto stavu příliš nezměnilo.

Říjnová revoluce, která v praxi provedla totální negaci starého státního aparátu, byla postavena před podobný úkol i v oblasti práva. Vytvořila se situace, kdy téměř neexistovalo platné právo a nová organizace soudů kromě vlastní činnosti se měla stát i tvůrcem nového práva. „Šli jsme cestou prvotního vzniku práva, když jsme tuto úlohu svěřili třídnímu soudu.“³⁾ Zrušení starých soudních institucí a práva představuje složitější proces ve srovnání s přístupem sovětské moci k destrukci ostatních částí starého státního mechanismu. Reakčnost ruské justice však nerozptýlila představy o „posvátnosti“ soudu a práva. Nechuf a rezervovaný přístup

²⁾ Srov. Encyklopedie státu a práva, 1925, str. 777, rusky.

³⁾ P. Stučka, Vybrané spisy o marxisticko-leninské teorii práva, Riga 1964, str. 307, rusky.

k radikálnímu návrhu na likvidaci ruských soudů a práva (které odporuje „revolučnímu právnímu vědomí“ a politickému programu koaličních stran RLK) se projeví i mezi sovětskými komunisty.⁴⁾ Revoluční radikalismus a nadšení však přesvědčily i nejzatvrzejší odpůrce „dekretu o soudu č. 1“, mezi které mj. patřil též A. Lunačarskij.⁵⁾ Autoři této koncepce — stejně jako její odpůrci — si byli vědomi, že opora soudů „v revolučním právním vědomí“ je velmi neurčitá a nemůže zajistit jednotnou činnost soudů. Oficiální pojetí „revolučního právního vědomí“ jako vědomí vítězné třídy neodpovídalo skutečnosti, neboť právní vědomí ve společnosti není tvořeno pouze vládnoucí třídou, ale i představami a názory ostatních tříd a vrstev, které vědomí vítězné (vládnoucí) třídy různou měrou ovlivňují. Tuto skutečnost si uvědomil též M. Rejsněr, stoupenec psychologické teorie práva, který uvádí, že po Říjnové revoluci se v Rusku vytvořily tři druhy „intuitivního pozitivního práva“: proletářské, rolnické a buržoazní. Rejsněrovo pojetí přesněji odpovídalo probíhajícímu procesu desintegrace ruské společnosti, kde se právní vědomí obyvatelstva neustále rozkládalo. K přesnému vymezení pojmu „revoluční právní vědomí“ nedošlo a tento termín byl postupně nahrazován pojmem „revoluční zákonnost“.

Likvidace staré soudní organizace a nahrazení ruského práva „právním vědomím“ neznamenal, že se sovětský stát zřekl možnosti vytvářet vlastní pozitivní právo. Strohý model sovětského státu v období „vojenského komunismu“ však vymezoval právu pouze okrajovou, pomocnou úlohu při řízení společnosti. Představa zániku práva se v té době zdála velmi blízká. „Vojenský revoluční tábor“, ve který se sovětské Rusko v té době přeměnilo, řídily dva zákony: revoluční násilí a revoluční nadšení; právo zde mohlo být pouze výjimkou.

Diktatura proletariátu byla provedena do důsledku; existovala v průmyslu, zemědělství, obchodě, v celé společnosti. Jednorázová a často živelná negace soukromého vlastnictví a vzmach přímočarého kolektivismu jako popření buržoazního individualismu byly mnohými považovány za základní obrodnou tendenci, která bude dále do budoucna automaticky působit. Takové ovzduší, vyvolané objektivními, většinou vnějšími okolnostmi, bylo nepříznivé nejen pro rozvoj právního myšlení, ale zasáhlo celou duchovní sféru společnosti.

Podobně jako sověští marxisté-filosofové bojovali proti názorům, které odmítaly oprávněnost existence filosofie v podmínkách diktatury proletariátu, tak se i představitelé právního myšlení bránili proti vlně nihilismu. Ultraradikální názory, které odmítaly právo vůbec jako prostředek regulace společenských vztahů anebo ho připouštěly pouze v minimální míře, vycházely z představy o věčnosti metod řízení společnosti, jak je vytvořil vojenský komunismus.

Autoritativní formy řízení — vojenský komunismus — se ukázaly jako

⁴⁾ Tamtéž.

⁵⁾ A. Lunačarskij, Revoluce a soud, Pravda 1. 12. 1917.

absurdní v podmínkách normálního vývoje sovětské společnosti. Katastrofální hospodářská situace uspíšila postupný přechod k „nové ekonomické politice“. Obnovení normální směny zboží, oživení hospodářské činnosti, využívání podnikatelské iniciativy, navázání kontaktů se zahraničním kapitálem, revize totální nacionalizace průmyslu — to vše vytvářelo nutnost restaurace práva jako efektivního prostředku regulování společenských vztahů. Společenské vztahy prolomily rámec, do kterého byly vtěsnány válečným komunismem. „Buržoazní právo“, které bylo zrušeno Říjnovou revolucí, žilo i nadále ve vědomí širokých vrstev společnosti, existovalo „ilegálně“, protože odpovídalo hospodářským potřebám obyvatelstva — zejména rolníků. Tato síla materiálních reálných vztahů, které byly „zakázány“ a označeny za nenávratnou minulost, rozhodujícím způsobem ovlivnila formující se pojetí „sovětského práva“. Zejména koncepce P. Stučky — který chápal právo jako „systém (pořádek) společenských vztahů, odpovídajících zájmům vládnoucí třídy a zabezpečených organizovanou silou — státem“⁶⁾ — zdůrazňuje význam „reálných vztahů“ pro pochopení práva. Rovněž „směnná koncepce práva“ E. Pašukanise, ve které autor originálně využil Marxovy metodologie Kapitálu, má své kořeny v poznání, jakou obrovskou silou se stávají tržní vztahy ve společnosti, která vyrábí zboží.

V období Nové ekonomické politiky se sovětská republika otvírá okolnímu světu. Spojení s okolním světem se neprojevuje pouze v ekonomice; cizí elementy pronikají též do sféry ideologie, ve které se střetávají s marxismem, který měl až do té doby dominující postavení. Pod vlivem cizích filosofických směrů (Freudovy psychoanalýzy, vitalismu, amerického behaviorismu, Duguitova solidarismu aj.) vytváří se roztržštěná a eklektická podoba filosofie Nepu. Podobná situace se vytváří i v právní vědě. Vznikající marxistická právní škola musí konkurovat propracovanějším systémům, které vytvořila psychologická teorie práva, teorie sociálních funkcí, normativismus aj. Tolerantní atmosféra vytvořila vcelku stejné možnosti rozličným právním doktrínám. Názorové rozdíly uvnitř marxistického tábora nebo mezi marxisty a nemarxisty řešil vášnivý vědecký spor. Odklon od oficiální ideologické linie nebyl odpůrci a kritiky vysvětlován jako jev, jehož důvody je nutné hledat mimo oblast vědeckého myšlení a který signalizuje i odklon v politické praxi.

Ovzduší prudkých sporů a polemik se projevilo i v řadách stoupenců marxistického pojetí práva. Přecenění momentu diskontinuity ve vývoji sovětské společnosti, které je typické pro revoluční proces, se objevilo i v základním přístupu k právu. Stejně jako představitelé „proletářské kultury“ odmítali kulturní dědictví minulosti a hodnoty světové kultury, ve snaze vybudovat „čistou“ proletářskou kulturu nezatíženou balastem „vykořisťovatelské pseudokultury“, tak i „kritikové práva zleva“ odmítali možnost kritického využití buržoazní právní kultury pro sovětské právo. „Proletářské právo,“ říkají, „si musí najít jiné zobecňující pojmy, jejichž

⁶⁾ Sb. nař. — Dělnicko-rolnické vlády, 1919, čís. 66/590, rusky.

hledání má být úkolem marxistické teorie práva... Vyžadující pro proletářské právo nové obecné pojmy, jeví se tato tendence jako revoluční par excellence.⁷⁾ „Náš úkol,“ píše Stučka, „úkol sovětských právních vědců v kulturní revoluci spočívá v první řadě v racionální vědecky zdůvodněné recepci buržoazní kultury jak ve vztahu k právu, tak i k soudu...“⁸⁾ Zjednodušené pojetí vývoje společenských vztahů, které se vytvářelo v prvních letech sovětského státu a které „okouzlovalo“ jednoduchostí a snadností přímočaře převádět společenské jevy na jejich materiální základ, v nových podmínkách se často jen zahalilo právní formou. Vývoj společnosti byl podle těchto představ celkem jednoduchý: Dělnická třída bude žít podle pracovního kodexu a soudit se bude před zvláštními soudy (konfliktními komisemi). Rolníci pak měli žít a pracovat podle pozemkového kodexu a jejich případné spory by rozhodovaly zvláštní pozemkové komise. Znárodněná výroba a obchod budou žít čistě sovětským životem, kde soudní funkce bude vykonávat arbitráž. Tuto idylu budou narušovat pouze bezvýznamné exkursy znárodněného kapitálu do oblasti občanské směny, občanského práva a soudu.⁹⁾

Radikální přístup k právní problematice, který se projevoval v právní vědě, se promítal též do právní praxe. Již v roce 1919 opustilo sovětské právo „princip viny“ jako předpoklad trestnosti a potrestání vyložilo ne jako odplatu (trest za vinu), ale výhradně jako ochranný prostředek. „Princip viny“ byl nahrazen „principem“ společenské nebezpečnosti. Tato velmi rámcová právní úprava — Vedoucí zásady trestního práva — nebyla právní normou expressis verbis, ale pouhým usměrněním přímého třídního násilí. Obnaženým třídním vztahům a otevřenému třídnímu boji odpovídala i revolučně účelná a jednoduchá forma třídní represe, která sledovala likvidaci třídního nepřítele, který se „projevil“, (nedokonale) prostředky práva. Odborná úroveň revolučních soudů a téměř absolutní absence právníků-odborníků též podmiňovaly jednoduchost právní úpravy. Zkoumání třídního původu a sociálního profilu pachatele poskytovalo revolučním soudům pevnější oporu při rozhodování, než by jim mohl poskytnout složitý „juristický“ pojem viny. S menší důsledností se tato koncepce uplatnila i v trestním právu z r. 1922. „Odmítnutí principu viny se stalo pouze formální záležitostí... otázka viny a její stupeň — to je každodenní otázka řešená v současné praxi našich soudů.“¹⁰⁾ Nedocnění základních principů práva (v našem případě trestního) a úsilí nahradit je revoluční účelností ve změněných podmínkách, zanechalo stopy zejména ve vědě trestního práva na celá desetiletí. „Je možné nutit člověka, aby zaplatil“ za zločin, je ale nesmyslné, aby se odpovídal za to, že jej společnost pokládá za nebezpečného.“¹¹⁾

7) B. Pašukanis, Obecná teorie práva a marxismus, 1929, str. 23, rusky.

8) P. I. Stučka, Vybrané spisy o marx.-lenin. teorii práva, str. 438.

9) Srov. Encyklopedie státu a práva, str. 715.

10) N. Poljanskij, Trestní kodex RSFSR a německý návrh trestního zákoníku, Právo a život 1922, str. 3, rusky.

11) B. Pašukanis, Obecná teorie práva..., str. 134.

Úkoly Nové ekonomické politiky si vynutily ústup od metod revoluční účelnosti zvláště v oblasti hospodářských vztahů. Specifické oživení hospodářského života nemohlo mít trvalý charakter, pokud se nevytvořil alespoň minimální pocit právní jistoty. V činnosti státních orgánů se postupně prosazuje metoda zákonnosti, která „nepředstavuje nic jiného než organizovaný způsob řízení státem“. ¹²⁾ Genetické spojení principu zákonnosti s Nepem ovlivnilo i pojetí zákonnosti jako metody, která se zrodila z celkového hospodářského a politického ústupu sovětského státu, a je proto existenčně spjata s touto politikou. Marxistická právní věda řešila též rozpor mezi dynamikou společnosti a formální stránkou zákonnosti. Kvantitativní růst sovětské legislativy vytvářel nepřehlednou pozitivní úpravu, podlamoval autoritu právní normy a ohrožoval faktickou možnost „přísného dodržování zákonů“. V té době se znovu objevují názory na rozdělení komplexu pozitivního práva podle stupně závaznosti na dvě části: na „základní zásady“ a „technické instrukce a směrnice“.

Marxistická právní škola se vytvářela v permanentním konfliktu s řadou odlišných názorů na podstatu a povahu práva. Politicky tolerantní přístup k rozmanitým vědeckým koncepcím neznamenal ještě stejně prozíravý přístup k racionálním poznatkům nemarxistické právní vědy. Přitom však nelze vycházet z některých absolutizujících hodnocení buržoazní právní vědy, neboť skutečnost byla méně rigorózní. „Do dnešní doby není (buržoazní věda — J. M.) vědou a nemohla ani být... Může se stát vědou pouze za předpokladu, že přijme třídní hledisko, ... což nemůže, ... neboť kdyby přijala třídní aspekt pojetí práva, pak by ‚ospravedlnila‘, učinila zákonitou i proletářskou revoluci.“ ¹³⁾

Hypertrofická podoba, ve které vystupovaly nemarxistické právní ideologie, vyvolávala i hypertrofii a uzavřenost marxistické právní školy. Vývoj směřoval k materialistickému pojetí práva (poněkud jednostrannému) a v momentu, kdy se sovětská marxistická teorie práva stávala univerzálním věděním o právu, její integrační schopnosti se ztrácely. Toto obecné tvrzení je pochopitelně různě intenzivní při zkoumání koncepcí jednotlivých představitelů sovětské marxistické právní školy.

II.

Na počátku dvacátých let dosáhla významného postavení v oblasti právního myšlení psychologická právní škola. Učení hlavního představitele tohoto směru v Rusku L. Petrazického dosáhlo velké popularity mezi ruskou inteligencí již v prvních letech XX. století, kdy se psychologická koncepce práva stala nástrojem kritiky reakčního práva polofeudálního Ruska. Na rozdíl od německého směru psychologické školy zahrnuje Petrazický do svého pojetí též renesanci ideí přirozeného práva. Programo-

¹²⁾ Encyklopedie státu a práva..., str. 1150.

¹³⁾ P. Stučka, Vybrané spisy..., str. 59, rusky.

vým požadavkem se stalo „obnovení přirozeného práva“ na základě teoretických konstrukcí psychologického učení.¹⁴⁾ Ve dvacátých letech však v sovětském Rusku již tato škola neexistovala v té podobě v jaké ji Petrazzycky rozpracoval. Psychologické učení o právu se projevovalo nikoliv jako samostatný systém, ale pronikalo do ostatních koncepcí a snažilo se „obohatit“ jednostranně materialistické nebo pozitivistické pojetí práva. Zajímavým způsobem se tyto momenty projevíly v marxistické teorii práva, kde se snažily doplnit značně jednostranné pojetí vzájemného působení materiální a ideové sféry. Psychologizující metoda se snažila vytvořit členitou, zprostředkující stupnici, která by postihla tento složitý proces. Taková snaha však nebyla marxistickou právní školou příliš vítána a byla považována za útok na „ekonomickou a třídní podmíněnost sociálních jevů“. Jedním z důvodů negativního stanoviska byla též obava, že nehotová, názorově nevyhraněná „třídní teorie práva“ bude pohlcena propracovanějšími koncepcemi nemarxistických právních teorií. Podtržení třídní služebnosti nemarxistické právní vědy posilovalo též rezignaci na racionální přínos buržoazní vědy u řady marxistických právních teoretiků. „Historický materialismus je obrovským krokem vpřed, je však zřejmé, že mnohé jeho základní teze nejsou dovedeny do konce. Zmíním se proto z tohoto hlediska o některých problémech, které nutně vyžadují další komplexní rozpracování. Prvním takovým problémem je, že chybí sociálně psychologická teorie, vysvětlující vytváření idejí z ekonomické sféry... Druhým problémem je málo přesné rozlišování ideologií na feudální, buržoazní... Třetím momentem, který vyžaduje vysvětlení, je problematika boje tříd v rámci jedné ideologie a boje tříd při přechodu od jednoho ideologického systému k druhému...“,¹⁵⁾ píše M. Rejsněr, jehož „silná stránka“ spočívala podle Stučky ve schopnosti spojovat marxismus s protimarxistickými teoriemi.

Vedle psychologické školy získala velmi značný vliv na utváření sovětského právního myšlení tzv. teorie sociálních funkcí, jejímž zakladatelem byl francouzský teoretik L. Duguit. Není bez zajímavosti, že v SSSR byly přeloženy téměř všechny základní Duguitovy práce, přestože se jednalo o vyhraněného politického nepřítele sovětského režimu.

Podřízení sovětského hospodářského života jednotnému plánu, který měl koncentrovat veškeré úsilí ke splnění společného cíle, snaha vyloučit konkurenci dílčích zájmů a jejich uplatňování v rozporu se stanoveným cílem, oživení soukromopodnikatelské iniciativy jako jedné z řady forem k dosažení určeného cíle, publicizace soukromého práva jako důsledek cílevědomého zasahování státu do hospodářské sféry, vzmach kolektivismu ve společnosti a posílení významu odborových organizací, to jsou pouze některé z dlouhé řady možných příčin, které vyvolávaly představu „solidaristické společnosti“, ve které cíl osobního života spočíval ve „splnění sociální funkce“. Solidaristická koncepce, která dosáhla znač-

¹⁴⁾ L. Petrazzycki, *Lehre vom Einkommen*, B. II, str. 579.

¹⁵⁾ M. Rejsněr, *Stát*, 1912, čís. 2, str. 9 — rusky.

ného vlivu v teorii, se však v praxi mohla uplatnit jen nepatrně. Princip solidarity, který (v Duguitově pojetí) jednoznačně zavazuje občana i stát, je utopií v každé třídní společnosti. V sovětské společnosti, která procházela formami mimořádně ostrých třídních konfliktů, bylo její uplatnění absurdní. Teorie sociálních funkcí se proto mohla (jen velmi nedokonale) projevit určitými momenty v pozitivně právní úpravě, a to především terminologicky. Jeden z významných sovětských představitelů „umírněné“ solidaristické koncepce A. Gojchbarg spatřuje vliv teorie sociálních funkcí mj. v základních ustanoveních občanského kodexu z r. 1922.¹⁶⁾

Specifické sociální podmínky pozměnily Duguitovu koncepci a „sovětská teorie sociálních funkcí“ ve svém pojetí solidarismu zavazuje citelněji solidární normou občana a méně stát. Solidaristické koncepce v politice i v právu si udržely značné pozice téměř do konce dvacátých let, kdy jejich politická angažovanost na sebe soustředila silnou oficiální kritiku. V jejich případě došlo záhy k převedení teoretických sporů do oblasti politických konfliktů a solidaristické koncepce dostaly pečeť ideologické hereze. Přes jistý sociální utopismus solidaristických tezí je nutné připomenout i racionální výsledky této teorie. Solidaristická terminologie často skrývala originální a citlivý pohled na nové jevy v kapitalistické společnosti a anticipovala i některé momenty vytváření moderní organizace státu.

Při zařazování představitelů sovětské právní vědy do jednotlivých „škol“ dostáváme se do velmi složité situace. V první řadě je nutné konstatovat, že pouze marxistická škola práva se vytvářela s víceméně jasným programem a s určitými organizačními prvky. Ostatní právní školy, např. psychologická, solidaristická, normativistická, „ideologická“¹⁷⁾ aj. v zásadě převzaly program obdobných škol v buržoazních státech, který se snažily přizpůsobit sovětskému prostředí a event. jím doplňovaly program marxistické právní školy. Učiněné rozdělení bude platné potud, pokud uznáme, že stanovisko těchto škol bylo v protikladu ke stanovisku marxistické školy práva. Modifikace původního programu „nemarxistických“ škol v sovětských podmínkách a jeho určitý eklekticismus však vyhraněnost tohoto protikladu zmírňuje. V zájmu objektivnosti je nutné považovat toto rozdělení za pomocné a uvědomovat si jeho nedokonalost.

¹⁶⁾ V této souvislosti je možné uvést např. čl. 1 obč. kodexu: „Občanská práva jsou chráněna zákonem, s výjimkou případů, kdy jsou uskutečňována v rozporu s jejich sociálně-hospodářským určením;“ a interpretaci, kterou podává komentář k občanskému kodexu: Práva poskytovaná jednotlivcům obč. kodexem „nesledují uspokojení soukromých zájmů jednotlivých osob, ale výjimečně rozvoj výrobních sil země“; srov. dále čl. 4 obč. kodexu. (A. Malickij — Občanský kodex sovětských republik, 1924, str. 29 — rusky.)

¹⁷⁾ Srov. A. K. Stalgevič, Cesty rozvoje sovětského právního myšlení, M. 1928, str. 14 — rusky. (Ideologickou koncepci práva pokládá A. K. S. za sovětskou formu psychologického učení o právu, kromě M. Rejsnéra zařazuje mezi stoupence „ideologického směru v právní vědě“ též I. S. Vojtinského, S. Kišina, R. Babuna, I. Iljinského a řadu dalších.)

Program sovětské marxistické právní vědy navazoval na učení klasiků marxismu. Program umožňoval poměrně široké rozpětí názorů na vlastní předmět zkoumání. Marxistické pojetí práva se proto nevytvářelo jen v idylickém ovzduší kabinetního studia, ale uprostřed intenzivní výměny názorů a boje různých koncepcí. „Nás,“ prohlašuje sekce práva a státu Komunistické akademie, „spojuje především revoluční dialektická metoda jak ve vědecké, tak i v praktické práci v právní oblasti, jako protiklad metafyzické, formálně dogmatické, v nejlepším případě historicko-evoluční metody buržoazní jurisprudence. To současně znamená i třídní přístup ke studiu státu a práva, neboť zkoumáme tyto jevy jako spočívající v materiálních podmínkách společenského života a rozvíjející se v procesu třídního boje. My, budoucí materialisté, vycházíme z materiálních vztahů lidí, abychom odtud čerpali pochopení ideí a představ lidí o vztazích, ve kterých žijí.“¹⁸⁾

Názorové rozdíly uvnitř marxistické školy dokumentují dvě hlavní koncepce pojetí práva vytvořené vedoucími představiteli marxistické právní teorie té doby: E. B. Pašukanisem a P. I. Stučkou. Je zajímavé, že rozdílnost koncepcí byla více zdůrazňována jejich stoupenci než autory. Někteří teoretikové se pokoušeli obě koncepce sloučit.¹⁹⁾

Oba autoři se rozcházejí již v pojetí geneze práva. Zatímco Stučka hledá původ práva v prvotním faktickém vlastnickém vztahu k půdě — „...soukromé vlastnictví k půdě má čistě reálný význam, dokonce věčný význam, zde začíná rozvoj nejen práva soukromého vlastnictví, ale práva vůbec. V první řadě tzv. práva v subjektivním smyslu... Odtud se přenáší pojem subjektivního práva v oblast tzv. práva veřejného...“²⁰⁾ — nachází Pašukanis původ práva ve vztazích směny. „Genezi právní normy je nutné hledat ve vztazích směny.“²¹⁾

Stučka definuje právo jako „systém (pořádek) společenských vztahů“ a brání se kritice, která jej záhy obvinila ze ztotožnění práva s ekonomikou. Stučka se však nespokojuje pouze s pojetím práva jako „systému společenských vztahů“, ale zkoumá též právo v jeho „trojitě tvářnosti“, ve které vystupuje jako konkrétní právní forma (I), abstraktní právní forma (II) a intuitivní právní forma (ideologie) (III). Stučkova definice práva vychází především z určujícího významu „konkrétní právní formy“, tj. *mutatis mutandis* „systému společenských vztahů“.

„V obecné definici (Stučkově — J. M.) figuruje právo ne již jako speciální sociální vztah, ale jako všechny vztahy vůbec, jako systém vztahů odpovídajících zájmům vládnoucí třídy a zabezpečených jeho organizovanou silou... V těchto třídních rámcích právo jako vztah není odlišeno od sociálních vztahů a Stučka již není schopen odpovědět na jedovatý

¹⁸⁾ Encyklopedie státu a práva — z úvodu redakce.

¹⁹⁾ Srov. např. A. K. Stalgevič, *Cesty rozvoje sovětského právního myšlení*, 1928, ruský.

²⁰⁾ Encyklopedie státu a práva, str. 425.

²¹⁾ B. Pašukanis, *Obecná teorie práva*, str. 6.

dotaz Rejsněra, jakým způsobem se sociální vztahy mění v právní instituty, respektive jakým způsobem se právo stává samo sebou.“²²⁾

Pašukanisovo pojetí práva je propracovanější a na rozdíl od Stučky se podrobněji zabývá právní formou. Jeho přístup k obecné teorii práva lze označit „jako pokus o sblížení formy práva a formy zboží“.

Aplikací marxistické analýzy formy práva na zkoumání formy práva dospěl Pašukanis v podstatě k pojetí práva jako *objektivizovaného* pravidla chování jako *odcizeného* výrazu sociálních vztahů. „Analýzou základních znaků práva se nám podaří ukázat, že právo je mystifikovaná forma specifického sociálního vztahu.“²³⁾ ... dokud se bude nová společnost vytvářet z elementů staré (společnosti — J. M.), tj. z lidí, kteří přijímají společenské kontakty pouze jako prostředek pro své soukromé cíle, dotud i jednoduché, technicky rozumné směrnice budou přijímat formu odcizenou od člověka a nad ním stojící síly ...“²⁴⁾ Pojetím práva jako osamostatnělého výrazu společenského vztahu se podařilo Pašukanisovi mnohem úspěšněji odpovědět na otázku: proč se určité společenské vztahy nemohou realizovat jinak než v právní formě. „Tato definice (Stučkova — J. M.) odhaluje třídní obsah uzavřený v právní formě, ale nevysvětluje, proč tento obsah přijímá takovou formu.“²⁵⁾

Pašukanisova základní práce „Obecná teorie práva a marxismus“ byla vydána v r. 1924. Je mimořádnou zásluhou autora, že dokázal „objevit“ Marxovu teorii odcizení a uvést ji do marxistické právní vědy osm let před kompletním vydáním Marxových „Ekonomicko-filosofických rukopisů z r. 1844“. Nelze zjistit, nakolik jeho pojetí mohla ovlivnit práce G. Lukáče, *Geschichte und Klassenbewusstsein*, vydaná v Německu roku 1923, jejímž hlavním tématem je kritika zvěcnění a odcizení. Je však jisté, že práce G. Lukáče byla v SSSR dobře známa.²⁶⁾ Na V. kongresu Kominterny označil Zinověv Lukáčovu koncepci jako „revizionistický směr ve filosofii“. Z právních teoretiků se o ní zmiňuje (negativně) mj. M. Rezunov v publikaci „Marxismus a psychologická škola práva“.

Velmi hrubá charakteristika dvou základních koncepcí marxistické právní školy dvacátých let nemůže vyčerpat nesmírně složitý proces krystalizace, který probíhal v sovětské právní vědě. Rozsah těchto „Poznámek“ však nedovoluje zabývat se celou mozaikou názorových proudů, které různou měrou působily na utváření sovětského právního myšlení.

Vývoj sovětského právního myšlení byl společenskými událostmi na přelomu dvacátých a třicátých let vážně otřesen. Počátky hromadné kolektivizace uvedly v zemi (zvláště na vesnici) do živelného pohybu takové společenské síly, že prostředky právní regulace se ukázaly prázdnou

²²⁾ B. Pašukanis, *Obecná teorie práva*, str. 43.

²³⁾ Pašukanis, *Obecná teorie práva*, str. 39.

²⁴⁾ Tamtéž, str. 87.

²⁵⁾ B. Pašukanis, *Obecná teorie práva*, str. 44.

²⁶⁾ Srov. G. Lukáč, *Materializace a proletářské vědomí*, *Věstník soc. akademie*, č. 6/1923 — rusky.

frází. Byl-li „Říjen 1917“ revolucí ve městech, pak začátek třicátých let byl „Říjnem“ na vesnici. Soudy a ostatní orgány se ocitly v trapném vleku událostí, kterým nedokázaly čelit. Obnovení metod přímého násilí při řešení sociálních problémů venkova vyvolávalo představu o návratu „vojenského komunismu“ a o definitivním skoncování s politikou Nepu na vesnici i ve městech.

Spolu s vlnou právního nihilismu se znovu objevily likvidační tendence namířené proti filosofii. Filosofie přestávala být kritickým myšlením o společenské realitě a stávala se apologetikou daného stavu. Nesoulad mezi teoretickým myšlením a uměle vyvolaným „skokem“ společnosti vpřed byl vysvětlen „opoždováním“ společenských věd za praktickými úspěchy. Za těchto okolností nevyhovovalo již právo jako „systém“ společenských vztahů ani jako „objektivizovaný výraz sociálního vztahu“. Bylo „nutné“, aby se právo i jeho teorie staly potvrzením faktického stavu, který se vytvořil; heuristické poslání vědy se ukázalo zbytečným. Tento úkol mělo splnit takové pojetí práva, za jehož základní moment je pokládáno „donucovací (státní) regulování“. Absolutizující pojetí práva jako výrazu vůle vládnoucí třídy, které promítá tuto vůli do každé právní normy, odsoudilo právní vědu k apologetice platného práva a znemožňovalo kriticky zkoumat vztah práva ke společenské realitě.

Již v roce 1931 byla odmítnuta Pašukanisova koncepce a Stučkovo pojetí práva bylo podrobeno ostré oficiální kritice. Podobně jako ve filosofii zvítězila v té době koncepce založená na abstraktní identitě politiky a marxistické filosofie, tak i v právní vědě převládlo pojetí práva „jako zvláštní formy politiky vládnoucí třídy“.

V této době zhruba končí dějiny „sovětských právních ideologií“, které se vytvářely v prvních letech sovětského státu. Sovětská právní teorie se dále rozvíjí výhradně v rámci dominující marxistické právní školy.

ИОСЕФ МЕЧЛ

К истории правовой идеологии в СССР

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается проблеме возникновения и развития главных направлений советской правовой мысли. Автор стремится также постигнуть социальные предпосылки возникновения этих направлений в 20-х годах.

Автор исходит из той предпосылки, что общая атмосфера „военного коммунизма“ не была благоприятной для развития как юридической теории, так и всей сферы идейной жизни общества. В философии, так же как и в юридической науке, появлялись взгляды, отрицающие необходимость существования этих дисциплин в условиях диктатуры пролетариата. Субъективные источники правового нигилизма коренились в представлении, что методы руководства обществом, возникшие в период военного коммунизма, будут вечными.

В условиях нормального развития советского общества проявилась абсурдность авторитарных методов руководства периода военного коммунизма. Автор подчеркивает роль материальных отношений, которые „разбили рамки военного коммунизма“, в формировании материалистического учения о праве. Эта „сила материальных отношений“ повлияла в особенности на концепцию П. Стучки.

Специфические условия оживления хозяйственной жизни и обновление контактов с осталь-

ными странами позволили также проникновение чужих идеологических направлений. Под влиянием этого возникает раздробленная и эклектическая философия НЭПа. Подобная обстановка создается и в юридической науке.

Автор дает также краткую характеристику психологической и солидаристской концепции права.

Марксистская юридическая наука представлена в статье концепциями Е. Б. Пашуканиса и П. И. Стучки.

Происхождение права Стучка ищет в первоначальных фактических отношениях собственности к земле, тогда как Пашуканис объясняет меновыми отношениями.

Стучка понимает право как „систему общественных отношений, гарантированных организованной властью“ и устанавливает таким образом первичность „конкретной правовой формы“, которая проявляется в „двух абстрактных формах“.

По определению Пашуканиса право является „мистифицированной формой специфического социального отношения“. Чрезвычайная заслуга Е. Пашуканиса заключается в том, что он открыл теорию Маркса об отчуждении и внес ее в марксистскую юридическую науку.

Начало массовой коллективизации на рубеже 20-х и 30-х годов, обновление методов прямого (стихийного) насилия при решении социальных проблем деревни явились причинами новой волны правового нигилизма и кризиса социалистической законности в этот период. В этой обстановке создались предпосылки для определенной деформации в дальнейшем развитии советской юридической идеологии.